

מסמכי הוותיקאן || האפיפיור קיבל מידע על הרצח ההמוני בשואה. בסביבתו האשימו את היהודים ב"הגזמות"

חוקרים שעיינו במסמכים שהוסתרו עד כה בארכיון הוותיקאן גילו דיווחים קשים שהתקבלו אצל הכס הקדוש על טבח ושחיטה של יהודים. עוזריו של פיוס ה-12 פקפקו באמינותם והתעלמו מהם. לאמריקאים כתבו כי הוא "שמע על היחס הקשה ליהודים", אך אין לו יכולת לאמת את המידע

עופר אדרת 30.04.2020 12:42

האפיפיור פיוס ה-12 קיבל בזמן אמת דיווחים קשים על רצח המוני של יהודים בשואה, אך בסביבתו זלזלו ופקפקו בהם, בין היתר ממניעים אנטישמיים - כך עולה מעיון ראשוני בארכיון הסודי של הוותיקאן שנפתח לחוקרים בחודש שעבר, אך נסגר מאז בשל התפשטות נגיף הקורונה.

היסטוריונים גרמנים שהספיקו לעיין בכמה ממסמכי הארכיון הענק, פרסמו בשבוע שעבר בשבועון הגרמני "די צייט" מאמר ראשון לסיכום ממצאיהם. בשורה התחתונה, הם מגלים, כי בכנסייה ידעו על המתרחש הרבה יותר מכפי שהודו עד כה, וכי נראה שהסתירו במכוון מסמכים מפלילים שעשויים לפגוע עוד יותר בתדמיתה של הכנסייה נוכח התנהלותה בשואה.

אווג'ניו פאצ'לי, ששימש מזכיר המדינה של הוותיקאן, נכנס לתפקיד האפיפיור ב-1939 תחת השם "פיוס ה-12". בשנים הבאות, שנות מלחמת העולם השנייה, הוא בחר לשתוק נוכח פשעי הנאצים. מבקריו כינו אותו בשל כך "האפיפיור של היטלר" וציינו כי דאג בראש ובראשונה לאינטרסים של הכנסייה ולא לגורלם של היהודים.

תומכיו טענו מנגד, כי שתיקתו היתה מכוונת ונבעה מחשש למעשי תגמול של הנאצים אם יגנה את רדיפות היהודים. הם ציינו עוד, כי הוא סייע להציל יהודים רבים, אך עשה זאת מאחורי הקלעים ולא בפומבי.

ההיסטוריונים הגרמנים, בראשות פרופ' הוברט וולף מאוניברסיטת מינסטר, מומחה לכנסייה הקתולית, עיינו במשך שבוע, בתחילת חודש מארס, בכמה מסמכים מתוך מיליוני העמודים שנפתחו כעת בהוראת האפיפיור פרנציסקוס. בין היתר, הם איתרו מסמכים מהם עולה כי האפיפיור קיבל מידע מפורט על רציחות המוניות של יהודים בידי הנאצים כבר ב-1942.

אחד המסמכים שמצוטטים ב"די צייט" הוא מכתב שנשלח מארה"ב לוותיקאן ב-27 בספטמבר 1942, שכולל דו"ח המפרט רציחות המוניות של יהודים ברחבי פולין הכבושה. הדו"ח נשלח חודש לפני כן ממשרדי הסוכנות היהודית בז'נבה לארה"ב. האמריקאים העבירו אותו לוותיקאן באמצעות מירון צ'ארלס טיילור, שליחו האישי של נשיא ארה"ב אל האפיפיור. ההיסטוריונים הגרמנים מצאו הוכחות לכך שהאפיפיור עיין בדו"ח הזה באופן אישי ביום בו התקבל.

"השמדת גטו ורשה נמצאת בשיאה. ללא הבחנה, ללא קשר לגיל ולמין, כל היהודים מרוכזים בקבוצות ומוצאים מחוץ לגטו, שם הם נורים", כך נפתח הדו"ח. "עם זאת, ההשמדה ההמונית לא מתרחשת בוורשה, אלא במחנות שהוקמו במיוחד לשם מטרה זו. אחד מהם נמצא בבלז'ץ. בחודשים האחרונים בלמברג (לבוב) נרצחו כ-50 אלף יהודים. לפי דיווח אחר, בוורשה נרצחו 100 אלף. בכל אזור מזרח פולין, כולל בשטחים הרוסיים הכבושים, אין יותר יהודים חיים".

האפיפיור למד מהדו"ח גם כי יהודים מגרמניה, בלגיה, הולנד, צרפת וסלובקיה מגורשים למזרח ושם "נשחטים". לצד זאת, נכתב בדו"ח, כי "הגרמנים מצליחים להסית פולנים קתולים נגד יהודים בארצם". למשפט האחרון חשיבות רבה נוכח מחקרים המצביעים על מעורבות ניכרת של פולנים בסיוע לרדיפת יהודים בשואה.

השליח טיילור ביקש מהוותיקאן לברר, אם יש לו מידע שיכול לאשר את המידע שמופיע בדו"ח. במקרה שהתשובה לכך חיובית, טיילור ביקש לדעת אם לכס הקדוש יש דרכים לרתום את דעת הקהל ואת העולם המתורבת "כדי למנוע את המשך המעשים הברבריים האלה".

במחקר החדש התגלה, כי זמן קצר לאחר שהאפיפיור עיין במכתב הזה ובדו"ח שנלווה אליו, כתב מזכיר הוותיקאן, לואיג'י מליונה, את ההערה הבאה: "אני לא מאמין שיש לנו מידע שמאשר, בפירוט, את החדשות הרציניות האלה. הלא כן?". ואולם מסמכים אחרים מראים כי באותו זמן כבר היה בידי הוותיקאן מספיק מידע שמגבה, מאשר ומרחיב את הדיווח שהאמריקאים חלקו עם האפיפיור. ואולם מסיבות אנטישמיות ופוליטיות בחרו בוותיקאן לזלזל בו ולהמעיט מערכו.

"היהודים נוטים להגזים בקלות"

ב-18 בספטמבר 1942, תשעה ימים לפני קבלת המכתב מארה"ב, התקבל בוותיקאן דיווח דומה בחומרנו ממקור אחר. איש עסקים איטלקי שביקר בפולין דיווח עם שובו לג'ובאני מונטיני, עוזרו של האפיפיור ולימים האפיפיור פאולוס השישי, על טבח בממדים "מזעזעים ומזוויעים", על "שחיטה איומה" שמבוצעת יום אחר יום, ועל חיסול הגטאות בפולין.

מידע נוסף, מתוך הכנסייה עצמה, התקבל עוד לפני כן. כפי שכבר פורסם בעבר, הארכיבישוף האוקראיני אנדריי שפטיצקי דיווח באוגוסט 1942 לוותיקאן, על זועות המשטר הנאצי להן היה עד בגטו לבוב.

האפיפיור לא מיהר להשיב לפניית האמריקאים, שביקשו את התייחסותו למידע. ב-1 באוקטובר שוב התקבלה פנייה מארה"ב, בעקבותיה כתב מונטיני במסמכים פנימיים כי יש להכין תשובה לאמריקאים, לפיה הכס הקדוש "שמע על היחס הקשה נגד היהודים", אך אין לו יכולת להעריך את מידת הדיוק של המידע הזה. מכתב התשובה בנוסח הזה נשלח מהוותיקאן לארה"ב ב-10 באוקטובר 1942.

בניסיון להבין מה עמד ברקע לגישה הזו של האפיפיור, מצטטים ההיסטוריונים מזכר פנימי שהכין אחד מיועצי האפיפיור, אנג'לו דלאקוואה, המטיל ספק באותנטיות של המידע על השמדת יהודי פולין, שהעבירה הסוכנות היהודית לארה"ב. במזכר נכתב, כי "צריך לוודא (המידע) הוא אמיתי, משום שגם היהודים נוטים להגזים בקלות".

במלים אחרות, אחד ממזכיריו של האפיפיור טען כי הדיווח על הרצח ההמוני של היהודים בידי הנאצים היה מוגזם, בשל אופיים של היהודים הנוטים להגזמה. אותו מזכיר זלזל גם בדיווח של הארכיבישוף מלבוב, וכתב כי הקתולים המזרחיים "אינה דוגמה לאמינות". הוא אף הביע חשש שמאחורי הפנייה האמריקאית לאפיפיור מסתתר מניע "פוליטי" - הגעה לסיכום פומבי בין ארה"ב לבין הכס הקדוש בדבר "השאלה היהודית".

ואולם, לדבריו, צעד כזה עלול לסכן לא רק את הוותיקאן אלא גם את שלומם של היהודים. דלאקוואה הוסיף, כי פעולות נקודתיות וספורדיות של כמרים, כמו מחאת הבישופים הצרפתים נגד גירוש היהודים, מספיקות.

חודשיים לאחר מכן, בדצמבר 1942, התקבל בארה"ב מידע מהימן מהמשלה הפולנית הגולה בלונדון, על הרצח ההמוני. בעקבותיו, ב-17 בדצמבר, פרסמו ברית המועצות, ארה"ב ובריטניה הצהרה משותפת המגנה את ההשמדה היהודית בידי הגרמנים. האפיפיור לא הצטרף אליה. במקום זאת, בנאום לרגל חג המולד באותה שנה, הוא הזכיר מאות אלפים שנשלחו אל מותם בגלל "לאומם או מוצאם", אך לא ציין מלה אחת: יהודים.

המסמכים שנחשפו כעת הם רק חלק אחד בפאזל הגדול שרובו עדיין חסר. כך, לצד העובדה שהכס הקדוש לא השמיע ולו גינוי פומבי אחד לגירושם למחנות ההשמדה, ב-1944 שיגר האפיפיור מברק לשליט הונגריה וביקש להפסיק את גירוש היהודים. שליחו בהונגריה, אנג'לו רוטה, אף הוכר בידי יד ושם כחסיד אומות עולם. על ההיסטוריונים יוטל לברר את מידת מעורבותו של האפיפיור בפועל של רוטה. לצד זאת, יהיה עליהם לבדוק האם כמרים שגינו את רדיפות היהודים בפומבי - למשל בצרפת ובהולנד - פעלו ביוזמה עצמאית או תוך הנחיה חשאית מהאפיפיור.

לאורך השנים הגן הוותיקאן על פיוס ה-12 ואף טען כי פעל למען העם היהודי. ב-1999 הסכים הוותיקאן למנות צוות היסטוריונים משותף ליהודים ולקתולים, כדי לבדוק את יחסו של פיוס ליהודים בשואה. לצורך כך, העמיד הוותיקאן לרשות הצוות תעודות ומסמכים שונים, אך לא חשף את הארכיון במלואו.

בדו"ח הראשוני שפורסם בשנת 2000, טענו החוקרים כי פיוס קיבל דיווחים מפורטים ושוטפים על הרדיפות נגד יהודים בארצות שהיו נתונות לכיבוש הנאצי, וכי היה מודע לגירושם המוניים ולזוועות הנאצים. עם זאת, הצוות מסר כי על סמך החומר שנבדק, לא ברור אם פיוס או בכירים בוותיקאן ידעו כי הרדיפות והגירושם הם חלק מ"הפתרון הסופי".

ב-2001 הפסיק הצוות את פעילותו, עקב מה שתואר כחוסר נכונות מצד הוותיקאן להציג את המסמכים הרלוונטיים מארכיונו. לפני שנה הודיע האפיפיור פרנציסקוס, על פתיחת הארכיונים. כאמור, בחודש שעבר הוחל בתהליך המורכב, אך בעקבות משבר הקורונה הם שוב נסגרו.

עבודת המחקר צפויה להימשך כמה שנים, בין היתר בשל כמות החומר העצומה, שכוללת מיליוני עמודים. בין השאלות עליהן ינסה המחקר להשיב נמצאת גם סוגייה רגישה במיוחד: האם בוותיקאן סייעו אחרי השואה לפושעי מלחמה נאצים להימלט מאירופה. למחקר ההיסטורי עשויות להיות גם השלכות דתיות, סביב השאלה האם יוענק לפיוס ה-12 תואר "קדוש" בידי הוותיקאן. מדובר אמנם בעניין פנימי של הכנסייה, אך הוא כבר מעורר רגישות בינלאומית רחבה, במיוחד בעולם היהודי ובקרב ניצולי שואה. רגישות שהוותיקאן לא יוכל להתעלם ממנה.

